DOI 10.15407/mics2020.08.045

УДК 82.09+94(4-11)

Уїллеам Блекер,

*School of Slavonic and East European Studies,
University College London*
<https://orcid.org/0000-0002-2417-3083>

¹ Частина матеріалу в даній статті походить з моєї книжки *Memory, the City and the Legacy of World War II: The Ghosts of Others* (Abingdon and New York: Routledge, 2019).

ПОСТКАТАСТРОФІЧНИЙ МІСЬКИЙ ТЕКСТ: ЧИТАННЯ МІСТА В ПІСЛЯВОЄННІЙ СХІДНІЙ ТА ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ¹

У матеріалі автор звертається до багатоаспектної проблеми пам'яті – не тільки як складової соціуму, а й особливостей її функціонування в міському просторі. Представлено існуючі в науці трактування пам'яті на фоні урбаністичних перетворень. Підкреслено складність та багатовимірність цього явища не тільки в звичному методологічному полі, а й в літературній практиці. Література виступає як засіб акумуляції пам'яті не дивлячись на зникнення чи знищення того чи іншого в міському просторі. Особливого значення отримує травматичний досвід. На прикладі ХХ століття відображено різні кейси існування спогадів про трагічне минуле. Київ, Львів, Вроцлав, Калінінград та ряд інших міст у часи Другої світової війни зазнали трансформації звичного для себе ландшафту. Це було пов'язано як і з реаліями того часу так і політикою стосовно певних груп населення, які зазнали утисків та знищення. Проаналізована практика роботи та взаємодії з тією чи іншою складовою минулого, заходи урядових інстанцій. Після трагічних періодів пам'ять в своєрідній манері була втрачена, кожне з вказаних міст регіону в той чи інший спосіб прийшло до повернення та актуалізації цього досвіду в сучасному світі. При цьому важливою в цьому процесі є літературна практика, яка «повертає» та «відкриває» пам'ять міського простору. Складна тематика потребує залучення значної кількості дисциплін аби сформувати об'єктивне бачення міського минулого.

Ключові слова: урбанізація, пам'ять, Східна та Центральна Європа, міський ландшафт.

² Olick, J., & Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From «Collective Memory» to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*(24), 105–140.

³ Brosseau, M. (1995). The City in Textual Form: Manhattan Transfer's New York. *Ecumene*(2 (1)), 94.

⁴ Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York, Cambridge, etc.: Harper Colophon Books, 130–131.

⁵ Lotman, Y. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 123.

⁶ De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 97–100.

Місто і пам'ять утворюють складний симбіоз, який потребує міждисциплінарного підходу студій пам'яті². Тут є місце для історичних, соціологічних, антропологічних та літературознавчих досліджень. Власне погляд з перспективи літературознавця на міста у післявоєнній Східній і Центральній Європі може бути особливо корисним для розуміння пам'яті у міському контексті. Перше, що спадає на думку, коли ми говоримо про зв'язок міста й літератури, – це представлення міста в літературних текстах. І це важливо, але можна також говорити про саме місто як текст або набір текстів. Таким чином місто постає не просто як метафора літературного тексту, а як фізичний простір, у якому пишуться наративи минулого. Отже, маємо два виміри: текст про місто і текст міста.

Урбанізація кінця XIX – початку XX століття ввела в науковий обіг метафору тексту для міста. Шалений розвиток міст потребував відповідного інструментарію, який дав би можливість якось контролювати цього модерного монстра. Про це у своїх працях писали Зигмунд Фрейд, Вальтер Беньямін, Зігфрід Кракауер, Карл Маркс та інші. Пояснюючи розвиток цих ідей, літературознавець Марк Бросо, зокрема, зазначає: «аналогія між ландшафтом (чи містом) і текстом підкреслює можливість та легітимність герменевтичного аналізу першого»³. Основоположник теорії колективної пам'яті Моріс Гальбвакс стверджує, що місто – це не дошка, з якої можна просто стерти тексти, написані в минулому: наративи минулого завжди в якийсь спосіб залишаються⁴. Пізніше, у XX столітті, метафора тексту міста була розширена: Юрій Лотман, наприклад, пропонує поняття «семіосфери», де місто постає як складний механізм, що є котлом різних текстів і кодів. Якщо поглянути на наш досвід життя в місті, то справді ми постійно читаємо тексти, символи і знаки – рекламу, написи на магазинах, дорожні знаки, політичні гасла, графіті, нумерацію на будинках. Отже, місто – це не просто текст, а цілий простір з багатьма текстами. Стосовно культурної пам'яті важливим тут є лотманівське поняття міста не тільки як пасивної поверхні, де пишуться різні наративи про минуле, але саме як «генератора» пам'яті – саме місто, як динамічний діалогічний простір, *виробляє* пам'ять⁵. З іншого боку, у фокус уваги – наприклад, у теоріях Мішеля Де Серто – також потрапляє міська людина, яка є свого роду читачем і автором міста. Усі містяни мають потенціал писати і переписувати міський текст⁶.

Підкреслимо, що міський простір – це не тільки текст у буквальному сенсі – слово «текст» тут функціонує у ширшому значенні. Місто з його пам'ятниками, архітектурою, публічним мистецтвом створює візуальний ряд знаків і символів, завдяки якому ми можемо прочитати минуле. Навіть міське планування дає нам інформацію про культуру, норми та спосіб життя суспільства, яке тут жило.

Наприклад, у Києві в соборі Святої Софії минуле постає перед нами з муралів на стінах, написів у середині собору. Колоніальне підпорядкування Києва Москві та імперську політику пам'яті можна

прочитати в пам'ятниках Богдану Хмельницькому та Володимиру Великому. Відсутність у просторі не менш важлива, ніж присутність. До прикладу, сліди Євромайдану відображаються, зокрема, і в помітній відсутності пам'ятника Леніна на бульварі Шевченка. Хаотичні фасади київських будівель прочитуються як втрата жорсткого контролю над громадським простором у пострадянський період, поява «дикого капіталізму» та відсутності налагодженого управління міським простором доби незалежності.

Повертаючись до теми текстів про місто (зокрема, літературних), треба відмітити, що вони є важливою частиною семіосфери. Гальбвакс, працюючи над визначенням поняття колективної пам'яті, зауважував важливу роль романів Дікенса у формуванні образу Лондона в уяві його мешканців⁷. Англійський історик Майкл Шерінгам розглядає літературні тексти як інтегральну частину міського «архіву». Шерінгам пише, що «Метафора міста як архіву працює не тільки через постійну взаємодію внутрішньої і зовнішньої топографії, а й через взаємодію різних архівних пластів, включно з літературою та культурними альянсами»⁸.

Отже, в Києві як «архіві» перетинаються символічний ландшафт міста, архітектура і літературний образ міста, створений Миколою Гоголем, Михайлом Булгаковим та Валер'яном Підмогильним. Сюди можна додати сліди Майдану та численні вірші і фільми, присвячені цим протестам.

Зазвичай слово архів сприймається як щось стабільне, що записує і фіксує минуле, але, як наголошував Жак Дерріда, процес архівації – це не стільки запис подій минулого, скільки їх створення⁹. Архів формують люди, і тут важливі суб'єктивність, вибірковість і доступ до простору й ресурсів. Щось подібне відбувається з літературними творами: Михайл Бахтін писав, що в кожному історичному контексті літературний текст прочитується заново і його значення та інтерпретації змінюються відповідно до нового контексту¹⁰. Це твердження справедливе і щодо міського тексту (чи архіву), який ніколи не є закінченим і повним. Німецька дослідниця Алейда Ассманн у своїх працях показала, що архів пам'яті є динамічним: з одного боку, те, чим не користуються в даний момент, стирається і забувається, але з іншого, розмежування між тим, чим користуються, і тим, що забувається, постійно змінюється залежно від політичних, соціальних і культурних факторів¹¹.

Під час та після Другої світової війни міста Центрально-Східної Європи зазнали фізичного руйнування, примусового переселення й масового винищення населення. Усе це докорінно змінило міські ландшафти та соціальні зв'язки мешканців із містом. Найсильніше ці зміни можна відчути в містах пограниччя, таких як Львів та Івано-Франківськ в Україні; Гданськ і Вроцлав у Польщі; Калінінград у Росії. До цього списку можна додати міста, які втратили єврейське населення під час Голокосту – наприклад, Київ і Варшава. Є безліч маленьких містечок у різних частинах Центрально-Східної Європи, які теж пережили зміни кордонів та масові переселення.

Постає закономірне питання: як ця травматична історія впливає на зв'язки між пам'яттю, місь-

⁷ Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York, Cambridge, etc.: Harper Colophon Books, 23.

⁸ Sheringham, M. (2010). Archiving. In M. a. Beaumont (Ed.), *Restless Cities* (pp. 2–16). London and New York: Verso, 9.

⁹ Derrida, J. (1995). *Archive Fever: A Freudian Impression*. Chicago and London: University of Chicago Press.

¹⁰ Bakhtin, M. (1981). Discourse in the Novel. In M. Holquist (Ed.), *The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin* (pp. 269–434). Austin, TX: University of Texas Press, 421

¹¹ Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Memory, Archives*. New York: Cambridge University Press, 13.

¹² Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press, 1.

¹³ Thum, G. (2011). *Uprooted: How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

¹⁴ Amar, T. (2015). *Amar, T. C. The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis and Nationalists*. Ithaca and London: Cornell University Press.

¹⁵ Burakovskiy, A. (2011). Holocaust Remembrance in Ukraine: Memorialization of the Jewish Tragedy of Babi Yar. *Nationalities Papers*(39 (3)), 371–389; Hrynevych, V. (2017, April 22). Babyn Yar v epokhu neostalinizmu i do rozvalu SSSR. *Ukraina Moderna*. Retrieved December 9, 2019, from <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/babyn-jar-4>

¹⁶ Czapliński, P. (2001). *Wzniosłe tęsknoty: Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 127.

¹⁷ Померанцев, І. (2012). *Czernowitz, Chernovtsy, Chernivtsi*. Кам'янець-Подільський: Meridian Czernowitz, 141–142.

ким простором та літературою? Один із найвідоміших теоретиків модерної культурної пам'яті Пол Коннертон вважає, що модернізація та травматичний досвід Першої і Другої світових воєн негативно вплинули на колективну пам'ять у Європі. Для Коннертона такі характерні модерні з'явища, як швидка урбанізація, масштабне перебудовування міст і масове, частково примусове, переселення, означають, що «модерність має особливу проблему із забуванням»¹².

Справді, після Другої світової війни більша частина населення в таких містах, як Львів, Калінінград, Вроцлав, була відрізана від місць свого народження й попереднього проживання. Зокрема, серед мешканців Вроцлава чи Гданська було багато переселенців із теперішньої Західної України, Білорусі й Литви. Ці люди не хотіли знати про минуле своїх нових міст: вони просто будували своє життя в тяжких післявоєнних обставинах.

У Польщі цілий новий державний інститут зайнявся перетворенням донедавна німецьких міст на споконвічні польські землі. На замовлення влади історики наголошували на давній середньовічній історії цих земель, коли вони належали до володінь польської династії П'ястів, а сліди німецької присутності затиралися разом з відповідними топонімами¹³. У Львові процеси радянської й української відбувалися одночасно: з вулиць зникли польські назви та пам'ятники, а нові підкреслювали «коректну» радянську версію історії України¹⁴. У всій Центрально-Східній Європі єврейські цвинтарі було перебудовано, як, наприклад, у Львові, де, на місці знищеного цвинтаря було збудовано базар, а синагоги перетворено на спортзали чи склади. Радянська влада та комуністична влада Польщі навмисно стерли з пам'яті історію Голокосту, який так сильно змінив міста і містечка. Бабин Яр у Києві, наприклад, – одне з ключових місць трагедії Голокосту, тривалий час не мав жодного пам'ятника. Для радянської влади нагадування про особливу долю євреїв було проявом «буржуазного націоналізму» та сіонізму, що відволікав увагу від наративу героїзму всього радянського народу. З іншого боку, це було нагадуванням про колаборацію місцевого населення з нацистами, що теж не вписувалося в канон героїзму радянської людини¹⁵. Отже, міський текст / архів був сильно контрольованим, цензурованим і спотвореним.

Однак наприкінці 1970-х років пам'ять про складну історію міст починає повертатися: напочатку це було завдяки спробам місцевих ентузіастів міської історії, але велику роль у цьому процесі також відіграли письменники. Літературознавці Центрально-Східної Європи звернули увагу на чутливість письменників цього регіону щодо складності метафори міста як тексту. Польський критик Пшемислав Чаплінський пише про те, як місто постає в польській літературі як палімпсест, де сучасні мешканці «пишуть свої наративи поверх наративів тих, хто жив тут до нас»¹⁶. В українському контексті цікаво про це пише Ігор Померанцев: Чернівці для нього – це «місто-цитата», цитата з віршів видатних довоєнних австрійських і єврейських поетів. Письменник визнає, що знав мало про це загублене місто і його літературу, і лише від Миколи Бажана в Києві Померанцев довідався про

¹⁸ Czapliński, P. (2000). The «Mythic Homeland» in Contemporary Polish Prose. *The Chicago Review*(46 (3/4)), 357–365.

¹⁹ Pietraszewski, I., & Törnquist-Plewa, B. (2016). Wrocław: Changes in Memory Narratives. In B. Törnquist-Plewa (Ed.), *Whose Memory? Which Future? Remembering Ethnic Cleansing and Lost Cultural Diversity in Eastern, Central and Southeastern Europe*, 20.

²⁰ Narvselius, E. (2016). Polishness as a Site of Memory and Arena for the Construction of a Multicultural Heritage in L'viv. In T.-P. B. (ed.) *Whose Memory? Which Future? Remembering Ethnic Cleansing and Lost Cultural Diversity in Eastern, Central and Southeastern Europe* (pp. 73–109). New York, Oxford: Berghahn; Berger, S., & Holtom, P. (2008). Locating Kaliningrad and Königsberg in Russian and German Collective Identity Discourses and Political Symbolism in the 750th Anniversary Celebrations of 2005. *Journal of Baltic Studies*(39 (1)), 15–37.

великого німецькомовного єврейського поета з його міста Пауля Целана¹⁷.

У Польщі про забуті чи напівзабуті німецькі та єврейські історії міст і містечок почали писати Тадеуш Конвіцький, Чеслав Мілош, Ганна Кралль, Павел Хіллі, Стефан Хвін, Ольга Токарчук, Анджей Стасюк, Адам Загаєвський. У польській літературі цей поворот до місцевої ідентичності отримав назву «література малих батьківщин», де на передній план виходить локальний наратив, який включає в себе елементи втраченого минулого – переважно єврейського чи німецького. Особливої популярності цей напрям набув на зламі 1980-х – 1990-х років¹⁸.

В Україні також існував схожий феномен, але значно меншого масштабу. Він відображений у текстах поетичної групи Бу-Ба-Бу, де представлений карнавальний, іронічно-міфологічний образ багатокультурного Львова, у творах письменників «Станіславського феномену», пов'язаного з Івано-Франківськом, у творчості молодших письменників, таких як Софія Андрухович і Петро Яценко, а також у популярних детективах Андрія Кокотюхи і Богдана Коломійчука.

Подібні тенденції можна спостерігати і в інших частинах Центрально-Східної Європи. У Калінінграді, наприклад, також існують письменники, яких можна зарахувати до місцевого варіанта феномену «літератури малих батьківщин»: знаменитий прозаїк Юрій Буйда та місцевий письменник і діяч Александр Попадін.

У Києві аналогічні процеси були пов'язані з поверненням забутої трагедії Бабиного Яру і Голокосту. Ключову роль тут відіграли такі письменники, як Анатолій Кузнецов, Віктор Некрасов та Іван Дзюба, а також інші письменники, які в повоєнні роки писали вірші і прозу українською, російською та мовою їдиш. Роман-документ «Бабин Яр» Кузнецова став світовою сенсацією і залишається потужним свідченням про травму знищення довоєнного Києва та його єврейського населення.

До 1989/1991 років влада в ССРСР та в комуністичних країнах Центрально-Східної Європи намагалася стерти сліди багатокультурних довоєнних міст або в кращому разі занедбувала їх. У посткомуністичний період ставлення влади на місцевому і на державному рівнях змінилося. З часом у влади з'явилося усвідомлення, що довоєнна спадщина є важливим і цінним ресурсом. Сьогодні майже всі вищезгадані міста використовують забуті історії для промоції свого іміджу серед власних мешканців і серед іноземних відвідувачів. До прикладу у Вроцлаві на всіх рівнях, від офіційного до туристичного, використовується німецьке минуле. Попри те, що сьогоднішній Вроцлав здебільшого монокультурний, місцева влада позиціонує його як «місто зустрічі», підкреслюючи минулу багатокультурність¹⁹. Схожі процеси можна побачити у Львові, де муніципальна влада наголошує, що місто відкрите для світу і навіть у Калінінграді, який теж повільно відкриває свою німецьку історію²⁰. Зараз ці тенденції можна назвати мейнстримом.

Письменники, які певною мірою почали всі ці процеси, відкриваючи для своїх читачів забуту історію вулиць і будинків, у яких вони мешкали, продовжують відігравати важливу роль у фор-

муванні нової пам'яті і місцевої ідентичності. З одного боку, продовжують з'являтися тексти про довоєнні міста чи про сучасну пам'ять про втрачених довоєнних мешканців. Проте слід також підкреслити соціальну роль письменників як акторів пам'яті. Тут можна ще раз навести приклад Ігоря Померанцева, який є співорганізатором щорічного міжнародного поетичного фестивалю «Meridian Czernowitz», у контексті якого Чернівці щороку перетворюються на центр літературного діалогу, простором відкриття багатокультурного минулого міста.

Літературні фестивалі є важливим кроком для повернення історії міст Центрально-Східної Європи, до прикладу, фестивалі Бруно Шульца у Дрогобичі та Станіслава Лема у Львові. І, звісно, відбуваються також більш загальні фестивалі культури, такі як ЛьвівКлезФест, змодельовані на прикладах подібних і масштабніших заходів у Польщі (передовсім таких, як краківський фестиваль єврейської культури). Фестивалі, у свою чергу, актуалізують створення відповідних пам'ятників та музеїв. У Дрогобичі є маленький музей Бруно Шульца, а в Києві – Шолом-Алейхема. У Бучачі був створений літературний центр імені Шмуля Йосефа Агнона і встановлено маленький пам'ятник цьому єврейському письменнику. Такі заклади, як центр Агнона, чи потужніші інституції, як, наприклад, львівський Центр міської історії Центрально-Східної Європи, також відіграють ключову роль у поверненні втраченої міської пам'яті. І в усіх цих фестивалях та ініціативах центральне місце займають письменники і література.

Проте в цих процесах не все так просто й однозначно. У 2017 році у Калінінграді відкрилася виставка, присвячена німецькому поетові Йоганнесу Бобровському. Невдовзі фото з виставки, де Бобровський зображений у мундирі Вермахту, потрапило до місцевої газети і спричинило скандал. Місцева влада вимагала закрити виставку і звільнити кураторку за екстремізм. Пояснення, що Бобровський, відомий своїми антифашистськими поглядами, був мобілізований до армії і навіть публікувався в СРСР, не допомогли²¹.

Другий яскравий приклад пов'язаний зі спробою присвоїти місцевому аеропорту ім'я видатного німецького філософа Іммануїла Канта: у відповідь на ці спроби пам'ятник Кантові облили фарбою, а в інтернеті з'явилося відео, де один із віце-адміралів Балтійського флоту назвав Канта зрадником батьківщини. Однак тут Росія є радше винятком, ніж правилом²².

Загальні тенденції йдуть у протилежний бік, і суспільства поволі відкривають свої багатокультурні літературні спадщини. Важливим аспектом діяльності письменників на ниві повернення цієї спадщини є перекладацька діяльність. Письменники не тільки пишуть тексти про міста, а й перекладають написані до війни тексти, аби повернути сучасним читачам втрачений образ міста. Протягом останніх двох десятиліть з'явилося кілька перекладів Бруно Шульца на українську мову. Юрій Прохасько, який переклав тексти львівської єврейської письменниці Дебори Фогель та єврейського письменника з Бродів Йозефа Рота, пише про них як про «наших» письменників: «вони належать до

²¹ Artamonov, A. (2017, April 28). *Obyknovennyi antifashizm. Kak vlast' v Sovetske boretsia s biografiei pisatelja*. Retrieved December 9, 2019, from Novyi Kaliningrad: <https://www.newkaliningrad.ru/afisha/other/publications/13419910-obyknovennyi-antifashizm-kak-vlast-v-sovetske-boretsya-s-biografiei-pisatelya.html>

²² Вице-адмірал флота призвал моряков выступить против Канта. (2018). *Радио Свобода*, 3 Декабря. Available at: <https://www.svoboda.org/a/29634881.html>

²³ Kucheriavyyi, Y. (2015, November 26). *Mist do debory*. Retrieved December 9, 2019, from Zbruc': <https://zbruc.eu/node/44323>

нас, вони є одні з нас і тому ми не можемо їх не перекладати»²³. Це дає змогу сучасним мешканцям по-новому відкрити свої міста, побачити їх з невідомого раніше погляду. Отже, ми знову бачимо, як тексти про місто і тексти міста є не окремими світами, а лише різними аспектами міської «семіосфери».

У цьому контексті доречно згадати приклад з історії Києва, а саме: встановлення у 2009 році пам'ятника Анатолію Кузнецову. Він був спроектований скульптором Володимиром Журавлем на кошти анонімного жертводавця. Пам'ятник відкрили на 68-му річницю вбивства євреїв у Бабиному Яру. Він відтворює сцену з роману Кузнецова, де хлопець – сам автор – читає наказ нацистів зібратися всім євреям нібито для депортації. У скульптурній композиції представлений текстовий елемент – нацистський наказ. Відкриття пам'ятника супроводжувалося історичною реконструкцією, де актори грали ролі солдатів та євреїв, які йшли тим самим маршрутом, що й євреї в 1941 році. Це є яскравою ілюстрацією перетинання різних рівнів міської семіосфери, де літературний текст, документ, пам'ятник та перформанс розповідають про події Голокосту.

У підсумку варто зазначити, що Гальбвакс стверджує: пам'ять є соціальним феноменом, а отже людина може пам'ятати тільки в групі. Однак пізніші дослідження показали, що пам'ять існує і поза цими рамками, вона існує в культурній спадщині у різних формах: літературі, пам'ятниках, музеях, фільмах тощо. Ключовим питанням є доступ до цього «архіву», а саме: хто і як ним користується?

Утім тут є ще один важливий момент: сам по собі «архів» міста – наше фізичне середовище, або, за визначенням Юрія Лотмана, семіосфера – не тільки *відображає* те, що ми думаємо про минуле, а й *формує* наше сприйняття міської історії й пам'яті про неї. Зрештою Гальбвакс це теж помітив: «Кожна колективна пам'ять розгортається в просторових рамках. Простір – це реальність, яка триває: оскільки наші враження поспішають одне за одним і нічого не залишають за собою, ми можемо зрозуміти, як відновлюємо минуле, лише розуміючи, як воно насправді зберігається нашим фізичним оточенням»²⁴.

Оскільки текст міста складається з різних прошарків, то міська пам'ять теж є складною. Глибоке прочитання багаторівневого тексту допоможе читачеві краще зрозуміти себе як міську людину, яка живе у просторах, що пов'язують її з іншими культурними пластами та людьми, які жили тут «до нас».

Місто як культурний феномен ніколи не пишеться однією мовою, бо формується різними людьми і групами. Це твердження справедливе стосовно всіх міст. Міста Центрально-Східної Європи пережили специфічний екстремальний досвід змін влади, масових переселень та вбивств, примусового забуття своєї історії при комуністичній владі. Цей досвід пояснює, чому зникли певні сторінки минулого. Проте той факт, що минуле все-таки пам'ятається і передається багатьма способами і завжди знаходяться письменники й читачі, для яких це минуле є важливим, дає надію, що повна

²⁴ Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York, Cambridge, etc.: Harper Colophon Books, 140

міська пам'ять є можливою.

References

- Amar, T. (2015). *Amar, T. C. The Paradox of Ukrainian L'viv: A Borderland City between Stalinists, Nazis and Nationalists*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Artamonov, A. (2017, April 28). *Obyknovennyyi antifashizm. Kak vlast' v Sovetske boretsia s biografiei pisatel'ia*. Retrieved December 9, 2019, from Novyi Kaliningrad: <https://www.newkaliningrad.ru/afisha/other/publications/13419910-obyknovennyy-antifashizm-kak-vlast-v-sovetske-boretsya-s-biografiei-pisatelya.html>
- Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Memory, Archives*. New York: Cambridge University Press.
- Bakhtin, M. (1981). 'Discourse in the Novel'. In M. Holquist (Ed.), *The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin* (pp. 269-434). Austin, TX: University of Texas Press.
- Berger, S., & Holtom, P. (2008). Locating Kaliningrad and Königsberg in Russian and German Collective Identity Discourses and Political Symbolism in the 750th Anniversary Celebrations of 2005. *Journal of Baltic Studies*(39 (1)), 15-37.
- Brosseau, M. (1995). The City in Textual Form: Manhattan Transfer's New York. *Ecumene*(2 (1)), 89-114.
- Burakovskiy, A. (2011). Holocaust Remembrance in Ukraine: Memorialization of the Jewish Tragedy of Babi Yar. *Nationalities Papers*(39 (3)), 371-389.
- Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Czapliński, P. (2000). The "Mythic Homeland" in Contemporary Polish Prose. *The Chicago Review*(46 (3/4)), 357-365.
- Czapliński, P. (2001). *Wzniosłe tęsknoty: Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Derrida, J. (1995). *Archive Fever: A Freudian Impression*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York, Cambridge, etc.: Harper Colophon Books.
- Hrynevych, V. (2017, April 22). Babyn Iar v epokhu neostalinizmu i do rozvalu SSSR. *Ukraina Moderna*. Retrieved December 9, 2019, from <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/babyn-jar-4>
- Kucheriavyyi, Y. (2015, November 26). *Mist do debory*. Retrieved December 9, 2019, from Zbruc': <https://zbruc.eu/node/44323>
- Lotman, Y. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Narvselius, E. (2016). Polishness as a Site of Memory and Arena for the Construction of a Multicultural Heritage in L'viv. In T.-P. B. (ed.) (Ed.), *Whose Memory? Which Future? Remembering Ethnic Cleansing and Lost Cultural Diversity in Eastern, Central and Southeastern Europe* (pp. 73-109). New York, Oxford: Berghahn.

Olick, J., & Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*(24), 105-140.

Pietraszewski, I., & Törnquist-Plewa, B. (2016). Wrocław: Changes in Memory Narratives. In B. Törnquist-Plewa (Ed.), *Whose Memory? Which Future? Remembering Ethnic Cleansing and Lost Cultural Diversity in Eastern, Central and Southeastern Europe* (pp. 17-48). New York, Oxford: Berghahn.

Pomerantsev, I. (2012). *Czernowitz, Chernovtsy, Chernivtsi*. Kam'ianets'-Podil's'kyi: Meridian Czernowitz.

Sheringham, M. (2010). Archiving. In M. a. Beaumont (Ed.), *Restless Cities* (pp. 2-16). London and New York: Verso.

Thum, G. (2011). *Uprooted: How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

‘Vitse-admiral flota prizval moriakov vystupit’ protiv Kanta’. (2018). *Radio Svoboda*, 3 December. Available at: <https://www.svoboda.org/a/29634881.html> (Accessed 9 December 2019).

Uilleam Blacker

POST-CATASTROPHIC CITY TEXT: THE CITY READING IN THE CITY IN THE POSTWAR EAST AND CENTRAL EUROPE

In the material, the author addresses a multidimensional memory problem – not only as a constituent of social life but also as a feature of its functioning in urban space. The author presents the interpretations of memory against the background of urban transformations. The complexity and multidimensionality of this phenomenon are emphasized not only in the usual methodological field but also in literary practice. Literature acts as a means of accumulating memory despite the disappearance or destruction of one or the other in urban space. The traumatic experience is of particular importance. The example of the twentieth century reflects the various cases of the existence of memories of the tragic past. Kyiv, Lviv, Wrocław, Kaliningrad and several other cities during the Second World War have faced the transformation of the usual landscape. That was both the realities of time and the policies against certain groups who have been harassed and destroyed. The practice of work and interaction with one or another component of the past, measures of governmental bodies are analyzed. After these tragic periods, the memory in a peculiar manner was lost. The cities in the region in one way or another came to return and actualization of this experience in the modern world. Critical in this process is the literary practice that «returns» and «opens» the memory of urban space. Complex topics require the involvement of a large number of disciplines in order to form an objective vision of the urban past.

Keywords: urbanization, memory, Eastern and Central Europe, urban landscape.